

RAFAŁ ŁATKA

Biuro Badań Historycznych IPN Warszawa
ORCID: 0000-0003-2650-4031

Listy na czas przełomu. Jan Paweł II – kard. Stefan Wyszyński, oprac. P. Skibiński, R. Kowalczyk, Wydawnictwo WAM, Warszawa 2021, 248 ss.

Niezwykle ważną publikacją źródłową, która ukazała się w przededniu beatyfikacji kard. Wyszyńskiego pod koniec sierpnia 2021 r., jest tom źródłowy *Listy na czas przełomu*, zawierający nieznana wcześniej korespondencje pomiędzy prymasem Polski a Janem Pawłem II z lat 1978–1981¹. Truizmem wydaje się stwierdzenie, że polskiego papieża (a wcześniej kard. Karola Wojtyłę) łączyły z prymasem bliskie i głębokie relacje. Nie zostały one jednak w moim przekonaniu w dotychczasowej literaturze przedmiotu wystarczająco omówione², szczególnie jeśli chodzi o współpracę obydwu hierarchów na forum Episkopatu Polski³. Dzięki wydawnictwu źródłowemu przygotowanemu przez Pawła Skibińskiego i Rafała Kowalczyka otrzymujemy wyjątkowe źródła w postaci 45 listów Ojca Świętego i prymasa pokazujących jak w soczewce, jak wielkim szacunkiem darzyły się te dwie wielkie postacie polskiego Kościoła oraz jak głębokie były ich kontakty. Korespondencja z lat 1978–1981 ma różnorodny charakter, miesza się w nich tematyka z zakresu osobistych relacji, przez najważniejsze zagadnienia dotyczące działalności Kościoła powszechnego aż do analiz o charakterze geopolitycznym. Widoczna jest ogromna serdeczność, umiejętność wsłuchiwania się w racje interlokutora, a przede wszystkim świętość obydwu hierarchów.

Tom poprzedzają słowa wstępne abp. Wojciecha Polaka i kard. Kazimierza Nycza oraz wprowadzenia przygotowane przez Hannę Suchocką i Olafa Żylicza, zamyka zaś nota edytorska redaktorów, opracowania i notki biograficzne najważniejszych osób występujących w treści korespondencji.

¹ *Listy na czas przełomu. Jan Paweł II – kard. Stefan Wyszyński*, oprac., P. Skibiński, R. Kowalczyk, Warszawa 2021.

² Najszerzej zostały przedstawione w pracy: R. Łatka, *Episkopat Polski wobec stosunków państwo–Kościół i rzeczywistości społeczno-politycznej PRL 1970–1989*, Warszawa 2019.

³ Z bezradnością patrzył na to komunistyczny aparat bezpieczeństwa PRL, który marzył o poróżnieniu obydwu hierarchów. Na temat ich inwigilacji, rozpracowania i koncepcji działań dezintegracyjnych UB/SB wobec tych dwóch hierarchów zob. szerzej: *Ku prawdzie i wolności. Komunistyczna bezpieka wobec kard. Wojtyły*, oprac. M. Lasota, J. Marecki, R. Szczęch, Kraków 2009; *W służbie Boga i Polski. Komunistyczna bezpieka wobec kardynała Stefana Wyszyńskiego*, oprac. J. Marecki, P. Nitecki, R. Szczypta-Szczęch, Kraków 2014.

Tekst przygotowany przez premier jednego z „solidarnościowych” rządów ma ciekawy charakter, szczególnie w zakresie wykorzystywania przez H. Suchocką eksperckiej wiedzy na temat polityki wschodniej Watykanu, uzyskanej w czasie pełnienia przez nią misji dyplomatycznej w Watykanie⁴. Autorka tekstu zatytułowanego trafnie *Wielki przełom, wielkie słowa* nakreśliła w sposób dość syntetyczny, co edytowana korespondencja wnosi do wiedzy na temat dziejów Polski i Kościoła w XX w. oraz omówiła najważniejsze tematy poruszane w listach przez Jana Pawła II i kard. Wyszyńskiego⁵. Wśród nich wymieniła m.in. spór o pierwszą pielgrzymkę polskiego papieża do Ojczyzny w 1978 r., politykę wschodnią Stolicy Apostolskiej (zarówno tę z czasów pontyfikatów Jana XXIII i Pawła VI, jak i aktualnych wówczas problemów), refleksje na temat Aktu końcowego KBWE, sposób uregulowania stosunków dyplomatycznych Watykanu i PRL, kluczowe wydarzenia w Polsce na czele z rewolucją „Solidarności”. W najbardziej interesujący i pogłębiony sposób opisane zostały niuanse *Ostpolitik*, której mechanizmy H. Suchocka bardzo dobrze rozumie. Najpoważniejszym mankamentem tekstu H. Suchockiej (poniekąd zrozumiałym, gdyż nie jest czynnym badaczem tej tematyki) jest brak znajomości najnowszej literatury przedmiotu i jej nieuwzględnienie w rozważaniach. Prowadzi to do „wyważania otwartych drzwi” i opisywania jako nowych problemów już opisanych⁶.

Spojrzenie O. Żylicza zaprezentowane w tekście zatytułowanym *Okiem psychologa* jest interesujące, gdyż korzystając z narzędzi psychologicznych, wspomniany badacz ocenia na czym polegała więź obydwu wybitnych postaci polskiego Kościoła oraz jak przejawia się ona w prezentowanych dokumentach źródłowych⁷.

Nota zamieszczona na końcu tomu precyzyjnie wyjaśnia skąd pochodzi edytowana korespondencja, w jaki sposób powstały listy oraz które ich fragmenty redaktorzy zdecydowali się opuścić. Skibiński i Kowalczyk właściwie oddali również znaczenie prezentowanego źródła i jego wartość dla polskiej oraz światowej historiografii (jakże istotnych w kontekście przygotowania nowych, całościowych biografii tych dwóch kluczowych dla naszych dziejów postaci)⁸.

Tematyka podejmowana w edytowanych listach Ojca Świętego i kard. Wyszyńskiego jest niezwykle szeroka i różnorodna. Omówię poniżej te problemy, które są, moim zdaniem, najbardziej interesujące i wnoszą najwięcej do naszej

⁴ Należy przypomnieć, że H. Suchocka była ambasadorem RP przy Stolicy Apostolskiej w latach 2001–2013. Na ten temat wydała interesujące wspomnienia; zob. *eadem*, *Ambasador u trzech papieży*, Kraków 2018.

⁵ *Eadem*, *Wielki przełom, wielkie słowa* [w:] *Listy na czas przełomu...*, s. 11–32.

⁶ Autorka nie uwzględniła następujących prac (to tylko skromny wybór tych najważniejszych): *Wizyta Jana Pawła II w Polsce 1979. Dokumenty KC PZPR i MSW*, wstęp i oprac. A. Friszke, M. Zaremba, Warszawa 2005; R. Łatka, *Rada Główna Episkopatu Polski a pierwsza pielgrzymka Jana Pawła II do Ojczyzny*, „Dzieje Najnowsze” 2018, nr 1,

⁷ O. Żylicz, *Okiem psychologa* [w:] *Listy na czas przełomu...*, s. 33–42.

⁸ P. Skibiński, R. Kowalczyk, *Nota edytorska* [w:] *ibidem*, s. 197–209.

wiedzy o historii Kościoła katolickiego w XX w. Wśród nich na szczególne wyróżnienie zasługują przede wszystkim: sytuacja Kościoła w Polsce, *Ostpolitik*, oraz relacje osobiste i więź Jana Pawła II z kard. Wyszyńskim.

Zdecydowanie najwięcej miejsca w korespondencji zajmuje szeroko rozumiana problematyka działalności Kościoła katolickiego w Polsce.

Otrzymujemy nowe informacje dotyczące przebiegu negocjacji związanych z pierwszą pielgrzymką Jana Pawła II do Polski, która znacząco uzupełnia naszą wiedzę⁹. Szczególnie widoczna jest twardość negocjacyjna przedstawicieli episkopatu Polski (na czele z bp. Bronisławem Dąbrowskim), którzy nie dopuszczali do siebie myśli, że do pielgrzymki mogło by nie dojść¹⁰.

Korespondencja uzupełnia naszą wiedzę na temat zmiany podejścia Stolicy Apostolskiej po 16 października 1978 r. do pertraktacji z rządem PRL w sprawie nawiązania stałych relacji dyplomatycznych. Podsumował to prymas w notatce dotyczącej pierwszego prywatnego spotkania z Janem Pawłem II po wyborze na papieża: „Krótka rozmowa z Jego Świątobliwością. Jesteśmy obydwaj zażenowani tym tytułem, który nagle w ciągu dwóch godzin stanął między nami. Ja straciłem wielkiego przyjaciela i bliskiego współpracownika. Ale zarazem zyskałem, gdyż nie będę musiał długo tłumaczyć sytuacji K[ościół]-ła w P[olsce], gdyż tak dobrze ją zna nowy papież”¹¹. Prymas nie tylko niczego tłumaczyć nie musiał, ale także miał w Ojcu Świętym sojusznika, który jasno podkreślał w czasie posiedzenia Rady Głównej z 5 czerwca 1979 r. (podczas wizyty w ojczyźnie), że liczy się tylko pełna normalizacja relacji państwo–Kościół w PRL, a dopiero po niej może dojść do pełnego nawiązania stosunków dyplomatycznych. Stwierdził wówczas: „raczej należy wyczekać z inicjatywą, aż im będzie na tym zależeć, aż oni przyjmą wszystkie warunki. Taki jest wniosek”¹². Dokładnie tak samo do tej kwestii podchodził kard. Wyszyński, który w liście skierowanym do Ojca Świętego 22 lutego 1980 r. pisał: „Kościół natomiast w Polsce jest zbyt wielką pozycją, aby poprzestał na pozorach normalizacji bez rzeczywistego poprawiania swojego stanu prawnego. Zyskalibyśmy niewiele, a stracili[byśmy] w opinii publicznej bardzo dużo. Jest na pewno impas na tym odcinku, ale inicjatywa dalszych rozmów mogłaby wyjść tylko w porozumieniu Sekretariatu Stanu z Episkopatem Polski [...]”¹³.

⁹ Jan Paweł II, *Starania o pierwszą pielgrzymkę do Polski, 15 XII 1978, Watykan* [w:] *Listy na czas przełomu...*, s. 55–57; S. Wyszyński, *Szkic z propozycjami terminów pierwszej pielgrzymki do Polski, 14 II 1979* [w:] *ibidem*, s. 96; Jan Paweł II, *Papież proponuje daty pielgrzymki do Polski, 23 II 1979, Watykan* [w:] *ibidem*, s. 97–98.

¹⁰ Szczególną zasługę w tej kwestii miał osobiście także kard. Wyszyński, który w czasie rozmowy z Edwardem Gierkiem w styczniu 1979 r. wymusił na nim zgodę władz na wizytę.

¹¹ AAG, S. Wyszyński, Pro memoria 1978, zapis z 16 X 1978 r.

¹² Cyt. za R. Łatka, *Episkopat Polski...*, s. 370.

¹³ S. Wyszyński, *Spojrzenie na Polskę i palące problemy do rozwiązania, 22 II 1980* [w:] *Listy na czas przełomu...*, s. 144; zob. także: Jan Paweł II, *Swoboda Kościoła w krajach reżimu komunistycznego, 19 XII 1978, Watykan* [w:] *ibidem*, s. 60–61.

Konsekwencją tego stanowiska było w latach osiemdziesiątych podejście Kościoła do ułożenia relacji między Stolicą Apostolską i PRL oraz ustawy o osobowości prawnej Kościoła¹⁴.

Wiele miejsca w listach zajmują odniesienia do sytuacji społeczno-politycznej w latach 1979–1981. Szczególnie ciekawe są uwagi na temat Edwarda Gierka oraz rewolucji „Solidarności”. Korespondencja potwierdza m.in. to, że dla kard. Wyszyńskiego Gierek jako I sekretarz KC PZPR był do zaakceptowania, gdyż szedł na ustępstwa wobec Kościoła oraz był najmniej szkodliwy ze wszystkich przywódców partyjnych¹⁵. Prymas w liście z 24 stycznia 1979 r. wysłanym do papieża niedługo po spotkaniu z E. Gierkiem wskazywał: „Ponieważ Polska jest bliska zamętu domowego, postanowiłem stworzyć akcent wsparcia dla E[dwarda] G[ierka] – i dlatego udałem się do niego. [...] Wydaje mi się, że rozmowa była konieczna, a jej korzyści nie dadzą się ocenić od razu. Może być hamulcem dla konfliktów w Partii [*sic!*], dla nadgorliwości aparatu administracji w terenie, dla naszych... sąsiadów”¹⁶.

Listy potwierdzają również krytyczną opinię prymasa na temat Lecha Wałęsy jako lidera ruchu społecznego: „Nagły rozwój »Solidarności« na terenie całej Polski postawił p. Wałęsę wobec zadania ponad Jego siły. Czuje się On nieprzystosowany do pracy systematycznej”¹⁷. Wspomniany list udowadnia także, iż prymas jasno opowiadał się za skoncentrowaniem się „Solidarności” na walce o prawa pracownicze i systematycznym poszerzaniu zakresu wolności społecznej, a nie walki o cele polityczne (w tym zmiany systemu), które oceniał jako zupełnie nierealne¹⁸. Jest to ważne uzupełnienie do istniejącej literatury przedmiotu, stanowiące kolejne źródłowe potwierdzenie wcześniejszych ustaleń historyków¹⁹.

Wiele miejsca w edytowanej korespondencji zajmuje problematyka wprowadzenia zmian w polityce wschodniej Watykanu. Pojawia się wiele krytycz-

¹⁴ Szerzej zob. K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980–1989*, Warszawa 2012; R. Łatka, *Droga do ustawowego uregulowania osobowości prawnej Kościoła katolickiego w Polsce „ludowej”*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych” 2015, nr 4, s. 99–126.

¹⁵ Zob. szerzej: R. Łatka, *Episkopat Polski...*, s. 296–334; *idem*, *Prymas Stefan Wyszyński wobec rzeczywistości społeczno-politycznej PRL 1974–1978*, „Polish Biographical Studies” 2019, s. 131–178.

¹⁶ S. Wyszyński, *O „akcencie wsparcia” dla przewodniczącego Edwarda Gierka, 2 II 1979*, Warszawa [w:] *Listy na czas przełomu...*, s. 72.

¹⁷ *Idem*, *Panoramyczne spojrzenie Prymasa na sytuację w Polsce, 8 I 1981*, Warszawa [w:] *Listy na czas przełomu...*, s. 166.

¹⁸ *Ibidem*, s. 166–175.

¹⁹ Najnowszy stan wiedzy na ten temat: R. Łatka, *Episkopat Polski...*, s. 413–428; R. Łatka, P. Skibiński, *Zapomniany wywiad kardynała Stefana Wyszyńskiego dla „Le Figaro Magazine” z 1980 r.*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2021, nr 37, s. 622–648.

nych uwag na temat *Ostpolitik* Watykanu w okresie pontyfikatów Jana XXIII i Pawła VI. Prymas jasno w jednym z listów stwierdził: „Zdaje mi się, że metoda »dyplomatyczna« nie przynosi owoców”²⁰. Dokładnie zgadzało się to z linią prezentowaną przez kard. Wyszyńskiego w latach 1970–1978, gdy podkreślał zdecydowanie, że działania watykańskich dyplomatów przyniosą osłabienie, a nie wzmocnienie Kocioła w Polsce, oraz iż potrzebna jest postawa „wyznawcy,” a nie polityka²¹. Bez wątplenia krytyczne uwagi prymasa, które podzielał Karol Wojtyła jeszcze jako kardynał, przyczyniły się do daleko idących zmian w polityce wschodniej Watykanu. Stolica Apostolska znacząco zaktywizowała działalność w zakresie pomocy dla katolików za „żelazną kurtyną” oraz zrezygnowała z kolejnych ustępstw wobec państw bloku wschodniego – tak charakterystycznych dla epoki Pawła VI²². Stało się to szczególnie widoczne podczas wizyty Jana Pawła II, gdzie wprost zwracał się do narodów słowiańskich, a pielgrzymka bezpośrednio przyczyniła się do ożywienia religijnego w państwach znajdujących się pod kontrolą Związku Sowieckiego²³. Szczególnie interesujący jest załącznik do listu prymasa z 10 grudnia 1978 r., zawierający ocenę sytuacji Kościoła w Czechosłowacji²⁴. Sam list udowadniał nie tylko głębokie zainteresowanie, ale także kompetencje kard. Wyszyńskiego w zakresie działalności Kościoła za „żelazną kurtyną”. Dalszych badań wymaga pomoc świadczona przez prymasa i cały Episkopat Polski na rzecz podziemnego Kościoła w bloku wschodnim²⁵.

Listy potwierdzają głęboką więź łączącą kard. Wyszyńskiego i Jana Pawła II. Są też ważnym przyczynkiem do poznania ich relacji osobistych. Właściwie w niemal każdym dokumencie znajdujemy dowód na wzajemną troskę i głębokie zrozumienie obydwu liderów Kościoła. Szczególnie wymowny jest list polskiego

²⁰ S. Wyszyński, *Mysł o piśmie „L'Osservatore Romano”, 10 XII 1978, Warszawa [w:] Listy na czas przelomu...*, s. 50.

²¹ Na ten temat zob. szerzej: R. Łatka, *Stefan Wyszyński a hra v „trojuholníku”: Svätá stolica – štátne orgány Polskej ľudovej republiky – Episkopát Polska (1971–1974)*, „Pamät' Národa” 2020, nr 3, s. 3–19; *idem*, *Stefan Wyszyński a hra v „trojuholníku”: Svätá stolica – štátne orgány Polskej ľudovej republiky – Episkopát Polska druhá časť (1974–1978)*, „Pamät' Národa” 2020, nr 4, s. 3–21.

²² Temat ten wymaga dalszych pogłębionych badań. Najszerzej pisał na ten temat George Weigel, zob. *idem*, *Świadek nadziei. Biografia papieża Jana Pawła II*, Kraków 2002, s. 541 i n.

²³ Zob. szerzej: R. Łatka, *Episkopat Polski...*, s. 371–380; P. Skibiński, *Odnova tej ziemi. I pielgrzymka Jana Pawła II do Polski*, Warszawa 2020.

²⁴ *Stan Kościoła w Czechosłowacji (dodatek do listu)*, 10 XII 1978, Warszawa [w:] *Listy na czas przelomu...*, s. 52–54.

²⁵ Badania w tym zakresie prowadzi Mirosław Szumiło, czego przejawem jest m.in. jego artykuł *Prymas Wyszyński i polska pomoc dla Kościoła w Czechosłowacji* [w:] *Wokół Kościoła i władzy. Studia dedykowane ks. prof. dr hab. Zygmunutowi Zielińskiemu w 90 rocznicę urodzin*, red. R. Łatka, J. Wołczański, D. Zamiatała, Warszawa 2021, s. 404–419.

papieża z 30 października 1979 r., w którym podkreśla: „Zawsze byłem przekonany o tym, że Duch Święty powołał Waszą Eminencję w wyjątkowym momencie dziejów Ojczyzny i Kościoła – i to nie tylko w Polsce, ale na całym świecie”²⁶.

Olaf Żylicz trafnie zauważył, że o bliskości obydwu świadczą także wątki humorystyczne, które pojawiały się w korespondencji. Przykładem tego może być list Ojca Świętego z 1 stycznia w 1979 r., w którym papież pisał: „przyrzekam Waszej Eminencji, że będę się starał postępować roztropnie... w miarę”²⁷.

Podsumowując, należy jasno podkreślić, że edycja źródłowa *Listy na czas przełomu* jest wydawnictwem ważnym i potrzebnym. Redaktorzy tomu zadbali o wysoki poziom opracowania materiałów kluczowych dla dziejów Kościoła w Polsce w XX w. Drobne zastrzeżenia można mieć do tekstu H. Suchockiej, ale nie rzutują one na bardzo wysoką ocenę publikacji. W moim przekonaniu będzie ona przydatna dla badaczy zajmujących się nie tylko historią relacji państwo–Kościół czy biografiami Jana Pawła II i kard. Wyszyńskiego, ale również dla specjalistów zajmujących się polityką wschodnią Watykanu czy dziejami najnowszymi Polski. Przy czym opracowanie zostało przygotowane w sposób przystępny, więc jestem przekonany, iż będzie ciekawą lekturą także dla zwykłego czytelnika, co oczywiście należy traktować jako dużą wartość recenzowanego w tym miejscu wydawnictwa.

RAFAŁ ŁATKA (ur. 1985) – historyk i politolog, dr hab. nauk humanistycznych w zakresie historii, dr nauk społecznych w zakresie nauk o polityce, główny specjalista i pracownik naukowy Biura Badań Historycznych IPN i Instytutu Dziedzictwa Myśli Narodowej im. Romana Dmowskiego i Ignacego Jana Paderewskiego, koordynator Centralnego Projektu Badawczego IPN: „Władze komunistyczne wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Polsce 1944–1989”. Redaktor serii wydawniczych: „Kościół katolicki w dokumentach”; „Biskupi w realiach komunistycznego państwa”; „Urząd do spraw Wyznań: struktury, działalność, ludzie”. Autor, współautor bądź redaktor 28 książek, m.in.: *Pielgrzymki Jana Pawła II do Krakowa w oczach SB. Wybór dokumentów* (2012), *Polityka władz PRL wobec Kościoła katolickiego w województwie krakowskim w latach 1980–1989* (2016), *Episkopat Polski wobec stosunków państwo–Kościół i rzeczywistości społeczno-politycznej PRL 1970–1989* (2019). Zastępca redaktora naczelnego czasopisma „Pamięć i Sprawiedliwość”, członek redakcji pisma „Glaukopis”. Laureat nagrody Książka Historyczna Roku im. Oskara Haleckiego w kategorii „Najlepsza książka naukowa poświęcona dziejom Polski i Polaków w XX wieku” w 2019 r.; nagrody Prezesa Rady Ministrów za 2021 r. w kategorii: „wysoko ocenione osiągnięcia naukowe będące podstawą nadania stopnia doktora habilitowanego” oraz pięciu nagród Feniks przyznawanych przez Stowarzyszenie Wydawców Katolickich.

²⁶ Jan Paweł II, *Zaproszenie do lektury książki Prymasa, 30 X 1979, Watykan* [w:] *Listy na czas przełomu...*, s. 125–126.

²⁷ Cyt. za O. Żylicz, *Okiem psychologa...*, s. 36.